

LUX GÁBOR*

PERIFÉRIKUS FEJLŐDÉS, SZERKEZETÁTALAKÍTÁSI TÖREKVÉSEK: BARANYA MEGYE ÉS AZ ÁLLAMSZOCIALISTA IPARPOLITIKA

PERIPHERAL DEVELOPMENT AND RESTRUCTURING ATTEMPTS: BARANYA COUNTY AND STATE SOCIALIST INDUSTRIAL POLICY

ABSTRACT

In the socialist period, the economic welfare of Baranya County was tied to industrial development. Previously characterised by light industry, metallurgy's needs for black coal and coke initiated a profound transformation within the county, which resulted in the dominance of the extractive sector and associated activities. Development in the period was overwhelmingly directed by central interests, leading to an economic structure that, while nominally "developed" by contemporary standards, showed structural imbalances from an early date. Local development policy recognised the relevance of economic diversification as early as the 1960s, but could not achieve fundamental change within the framework of the socialist planning system. With the changing demands of the national and world economy, the economic milieu of Baranya gradually became outdated, and already showed symptoms of structural decline before systematic change. Based on research in the county archives, this paper outlines the role of local and national authorities in socialist industrial policy, and analyses development concepts aimed at enacting change within a declining region, from the reforms of 1965 and 1969 to the failed transformation attempts in 1979 and 1984. The analysis is accompanied by an overview of development processes within the economy and the ultimate consequences: widespread de-industrialisation and the emergence of a (relatively weak) service-based economy.

1. Az iparfejlődés helyi feltételei az államszocialista periódusban

Baranya megye gazdasági lehetőségeit 1949 és 1989 között a szocialista rendszer fejlesztési politikája határozta meg. Ez a politika, amely az ország területi különbségeit iparpolitikai eszközökkel (elsősorban nehézipari komplexumok telepítésével) vélte kezelhetőnek, Baranya megyében a Mecsek természeti erőforrásaira alapozott kitermelőipari beruházásokat valósított meg, s ezzel alapvetően átformálta a korábban a főleg német eredetű polgárság munkakultúráján alapuló, gyakran kimondottan presztízscikket (Zsolnay porcelán, Angster orgonák, pezsgő, dohány- és textilárak) előállító és csak kisebb nehézipari kapacitásokat (öntöde, gépipar, a Dunai Gőzhajózási Társaság igényeit kiszolgáló bányászat) felmutató iparszerkezetet.

Míg egy, az 1948-as gazdasági struktúrát leíró kutatásból egy hagyományos könnyűipari vállalati profillal rendelkező megye képe rajzolódik ki¹, amelyben a Monarchia korához képest csak csekély elmozdulások mentek végbe, 1968-ban már az ipari foglalkoztatottak 40%-a kötődött a bányászathoz. Ezzel párhuzamosan a pécsi megyeszékhely kulturális funkcióinak visszaszorulása következett be: az igazgatási-oktatási-szellemi és egyházi központszerep² a tervutasításos rendszerben elhalványult, és az 1960-as években az egyetem bezárásának lehetősége is felmerült a fővárosi döntéshozók körében.

* PhD, tudományos segédmunkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja.

A pécsi és komlói bányászati nagyberuházásokra az új városépítéssel egyszerre létesített (már a győri program fejlesztési elképzeléseiben és eredeti költségvetésében megjele-
nő) dunai vasmű kohókokszellátása érdekében került sor; a szükséges feketeszen Magyar-
országon egyedül a Mecsekben fordult elő. Már a két világháború között megfigyelhető a
határok izolációs szerepének növekedése, amely az államszocialista gazdasági szerkezet-
ben és a hierarchikus, centralizált tervezési rendszerben abszolúttá vált.³ A mégoly nehe-
zen vagy magas kitermelési költségekkel megszerezhető természeti erőforrások felhasználá-
sa tehát kényszerként jelentkezett: az országos döntéshozatalban „nem-piaci racionalitás”,
politikai-ideológiai illetve védelmi-katonai szempontok érvényesültek.⁴

1. táblázat. Baranya megye fő szerkezeti mutatói, 1950–2005

Table 1. The main structural indicators of Pécs city and Baranya County, 1950–2005

		1950	1960	1970	1980	1990	2000	2005
Népesség	Baranya	362 800	400 00	421 200	423 500	418 600	400 800	398 400
	Pécs v.	87 500	11 413	141 300	168 700	170 000	157 300	156 100
	Komló v.	6 955	24 850	28 100	30 319	29 973	27 372	26 710
Foglalkoztatás (%)	mezőg.	56,5	39,2	29,7	19,9	18,3	8,1	6,0
	ipar	19,9	30,2	41,1	42,2	38,7	33,1	29,5
	szolgált.	23,6	30,6	29,2	37,9	43,0	58,8	64,5
Munkanélküliségi ráta (%)		–	–	–	–	4,2	7,1	8,4
Beruházások (%)	mezőg.	n.a.	10,9	25,1	25,1	25,7	5,7	8,1
	ipar	n.a.	65,1	41,6	37,6	37,5	54,9	37,9
	szolgált.	n.a.	24,0	33,3	37,3	36,8	39,4	54,0
Kőszéntermelés (1000 t)		1 400	2 847	4 151	3 065	1 735	753	0

Forrás: Megyei és területi statisztikai évkönyvek alapján a szerző szerkesztése

A korábban könnyűipari és igazgatási szerepkörökkel rendelkező Pécs, valamint az újonnan „megalapított” szocialista iparváros, Komló jelentős ipari kapacitásokkal gazdagodott, nehézipari körzetté vált (1. táblázat). A korabeli szakirodalom, pl. Markos György 1962-es monográfiája⁵ Pécsét fejlett bányászattal, iparral és kultúrával rendelkező településként,⁶ Komlót pedig „új, korszerű szocialista iparvárosként” és a szocialista gazdaságpolitika sikereként említi. Az ipar fejlődése erősen monostrukturális, egy ágazathoz kötődő gazdasági szerkezetet hozott létre; a korábbi iparágak részben a bányák szívóhatása miatt,⁷ részben a fogyasztói javak iránti igények leszorításával és a termelőeszközöket előállító iparágak fejlesztéspolitikai preferálásával^{8–9} stagnáltak vagy visszafejlődtek. A kőszén mellett szovjet irányítás alatt már az 1940-es években megindult az uránérckészletek kutatása. Az ércbányászat adatai nem jelennek meg a hivatalos statisztikákban, de a foglalkoztatottak létszáma az 1960-as évek végéig mintegy 8000 főre emelkedett.

A központi iparpolitika és helyi döntéshozók kapcsolatát 1949 és 1989 között eltérő mértékű, de folyamatosan fennálló hierarchikus viszony jellemezte. A helyi iparpolitika feladatai az 1950-es és 1960-as évek időszakában elsősorban a kitermelőipari bázis kiépítéséhez és az ezzel járó társadalmi, ellátási hiányok orvoslásához kapcsolódtak, s kezdetben semmiféle önálló mozgásterükről nem beszélhetünk. Az 1960-as évek második felétől az energiasztruktúra modernizálása, a bányászat szerepének visszaszorulása azonban lépés-kényszerbe hozta a megye gazdasági és politikai vezetését, amely ugyanebben az időben egyben nagyobb döntéshozatali jogköröket is kapott. Az 1965-ös, 1969-es, 1979-es és 1984-es megyei iparfejlesztési koncepciók, illetve a periódusban készült egyéb tervek bepillantást engednek az iparilag fejlett, de a modern ágazatok hiányával küzdő megye gazdaságpolitikájába.

Ebben a tanulmányban nem célom a szocialista iparpolitika egészének bemutatása, hanem a Baranya Megyei Levéltárban végzett kutatásaim alapján azt kívánom szemléltetni, hogyan alakult a feladatmegosztás a központi és helyi döntéshozók között, milyen elképzelések születtek a fokozatosan egyre súlyosbodó gazdasági hanyatlás megfékezésére, és milyen eredményekkel járt ez az alkufolyamat.

2. Helyi döntéshozatali autonómia és szervezetátalakítási kísérletek

Az 1950-es és 1960-as évek iparpolitikájának mozgásterét lényegében az 1949-et követő fejlesztések által létrehozott ipari bázis szükségletei és adottságai jelölték ki. A nagyberuházásokat a korai periódusban az Országos Tervhivatal (OT) központi szervei irányították, és azokban a helyi szervek csak mellékes, és akkor is végrehajtói szerepet játszottak: egy 1950-es dokumentum Komló fejlesztésében öt tervező és tizenkét kivitelező vállalatot sorol föl, közöttük azonban csupán két helyi szereplő található (közülük egyik maga a szénbánya, míg a másik bányavidéki építési vállalat).¹⁰ Egy másik jelentés is arról tanúskodik, hogy a döntéshozatal teljeskörű centralizációja következtében a beruházások kívülről meghatározottak voltak, megvalósításukban a helyi akaratnak nem volt szerepe.¹¹

Ebben a helyzetben a megyei vezetésre pusztán végrehajtó feladatok maradtak; lényegében az időszakot az operatív pótcselekvések korának nevezhetjük. Mivel az érdemi tervezésben és irányításban nem kapott szerepet, a pártbizottság „ál-döntéshozatalt” végzett: a jegyzőkönyvekben felbukkanó ügyek mindennapos ellátási és igazgatási problémákhoz kapcsolódnak. Ezzel szemben jellemzően városvezetési és fejlesztési – ellátással, infrastrukturális problémák megoldásával kapcsolatos – feladatok hárultak a bányavállalatokra; Komló és a Pécsen felépült új munkásnegyed a helyi tröszt lakótelepeként funkcionált, ennél fogva mindennapi ügyeiben személyesen az igazgatónak kellett döntenie. A vállalati szemlélet szükségszerűen termeléscentrikus volt, különösen a felemelt termelési mutatók és a szűkített keretek ismeretében,¹² s ezeket a prioritásokat követte a lakossági igények kielégítésében is, vagyis költségminimalizálásra törekedett. A bányászat mellett nem épült ki elegendő lakásállomány és infrastruktúra, s még 1965-ben sem sikerült megoldani a nők foglalkoztatási gondjait: Ekkor Komlón a munkaképes korúak közül a férfiak 88,4%-a, de a nőknek csak 36,8%-a rendelkezett munkával.¹³ A magas egy főre eső jövedelmek elfedték a térség problémáit; az országos fejlesztéspolitika nem vállalkozott, a helyi nem vállalkozhatott a megoldásukra, beruházási igényeit az Országos Tervhivatal rendre lesöpörte az asztalról. Pécs az országos tervezési rendszerben periféria (Sztálinváros nyersanyagellátója), Komló pedig a periféria periferiája volt.

A felhalmozódott problémák kezelése az 1950-es évek második felében már jelentős pótlólagos beruházásokat igényelt; az 1960-as évektől pedig megfigyelhetők a fejlődési feszültségek és kialakult urbanizációs hiányjelenségek feloldására tett kísérletek. A problémákat először a központi fejlesztéspolitika konszolidációs intézkedéseivel kísérelték meg kezelni: a bányászhiányt (amely az 1960-as évek végétől vált súlyossá, a 80-as évek elejétől pedig válságossá) a bérek megemelésével és tömeges lakásépítésekkel ellensúlyozták; sor került a bányászati trösztök fúziójára, valamint korlátozott számban helyiipari, a nőknek munkát adó fejlesztésekre. Ezek a beruházások azonban továbbra is központi döntéshozatal következményeként valósultak meg; a korábbiakhoz képest annyi változást tapasztalhatunk, hogy a helyi panaszokat az OT döntéshozói már nem hagyták automatikusan figyelmen kívül.

Az évtized közepétől fokozatosan a helyi politikai és kulturális elit törekvései is megjelennek részben a gazdasági problémák diverzifikáció által megvalósuló kezelésére, részben

egyfajta helyi kormányzás kialakítására és a város intézményeinek alulról építkező, az országos reformok lehetőségeit kihasználó megerősítésére. Baranya megye ebben a tekintetben pragmatikusabb és sok tekintetben innovatívabb politikai kultúrát képviselt, mint pl. Borsod, ahol a változások iránti igények az egész államszocialista időszakban mérsékeltebbek maradtak, sőt, a korábbi fejlesztési irányok és alkupozíciók megőrzése vált a legfontosabb szemponttá¹⁴, a reformokat pedig a döntéshozók kényelmetlen kötelezettségként élték meg és elsősorban ideológiai/propagandafeladatként kezelték.¹⁵

A megyei iparpolitikai elképzelések első összegző dokumentuma az 1965-ös iparpolitikai koncepció (A Központi Bizottság 1964. XII. 10.-i határozata alapján az 1965 évi feladataink),¹⁶ amely lényegében az Új Gazdasági Mechanizmus idejéig érvényben maradt fejlesztési stratégiaként értelmezhető. Ebben az országos és a megyei tervek harmonizálása alapján jelölték ki az iparfejlesztés irányait; a tervben a már létező nehézipari szerkezet továbbfejlesztésére esett a hangsúly, beépítve ebbe a szükségessé vált korrekciós szempontokat (pl. magasabb termelékenység, szervezettebb és hatékonyabb vállalati működés, szervezeti összevonások). A koncepcióban, továbbá több tervdokumentumban és jelentésben¹⁷⁻¹⁸ megjelennek a fő térségspecifikus problémák: az ágazati szemléletű beruházások mellett fennmaradó hiányok, a nők és a fiatalok kedvezőtlen munkaerőhelyzete és az intenzív vs. extenzív városfejlesztés dilemmája. A rákövetkező években ezek a feladatok kaptak prioritást, vagyis törekedtek a lakossági problémák megszüntetésére és új munkahelyek letelepítésére. Komlón nem a „továbbfejlesztés”, hanem a „kulturáltabbá tétel” nyert elsőbbséget, bár ezt a változást a város vezetése látható aggodalommal figyelte, mivel a város visszafejlesztésétől, háttérbe szorulásától tartott.

Az 1968-as gazdasági reformok mellett az energiafogyasztás korszerűsítése is szükségessé tette a fejlesztési irányok revízióját (Baranya megye iparfejlesztésének távlati feladatai).¹⁹ A megyei MSZMP Végrehajtó Bizottsága (VB) elé kerülő új koncepció az első valóban önállóan készült és helyi fejlesztési szempontokat megfogalmazó tervdokumentum; nem csupán az egyoldalú iparszerkezet problémájával való szembenézést, hanem a problémák komplex kezelésének egy lehetséges irányát is tartalmazza. A tervezők felismerték, hogy az új gazdasági feltételrendszerben a bányászat már nem képes a fejlődés motorjaként működni; termékei iránt csökken a kereslet, miközben már saját munkaerőszükségletének kielégítése is gondot jelent számára. A távlati fejlesztéseket ezért többelemű stratégia volt hivatott megalapozni, amely legfontosabb feladatának a gazdasági diverzifikációt tekintette.

Már korábban megkezdődött a második világháború előtti könnyűipar rekonstrukciója, csekély beruházási összegekkel de nagyobb foglalkoztatott létszámmal. A pártvezetés területileg differenciált stratégia keretében Pécsnek nehézipari, kulturális és egészségügyi, Komlónak nehézipari, Mohácsnak könnyűipari, Szigetvárnak pedig élelmiszeripari-könnyűipari központi szerepkört szánt. Bár a koncepció hangsúlyozta a természeti kincsek mint fejlesztési potenciál jelentőségét, felhívta a figyelmet a munkahelyteremtés más lehetőségeire is: mivel a szénbányászat fokozatos visszafejlesztésével számolt (a 18 000-es létszám 1980-ra 9200-ra csökkent volna),²⁰ szükségesnek tartotta hosszú távon is perspektivikus új iparágak meghonosítását. Ideális (bár Pécs vízellátásának problémáit és medencei fekvését figyelembe véve problémás) megoldásként a vegyipart emelte ki – építve a megmaradó széntermelésre és a ritkafémek felhozatalára is – vertikális integráció keretei között. A műszer- és gépipar ennél valamivel szerényebb támogatói szerepet kapott. Az anyag a VB vitája után a Politikai Bizottság (PB) elé került; a felülvizsgált dokumentumban valamivel több szerep jutott a bányászat támogatásának (amihez a megye központi segítséget várt), de a fő cél a hosszútávon is kilátásokkal rendelkező ipar letelepítése, valamint a fővárosi vállalatok részegységeinek befogadása maradt, s a következő években a megyei döntéshozók jelentős lobbitevékenységet fejtettek ki a beruházások megszerzése érdekében.

Az 1969-es terv alulról építkező stratégiaként értékelhető egy centralizált országban, ahol a helyi és területi érdekek képviseletére gyengén, s főleg informálisan kerülhetett sor. Legfontosabb eredményként tulajdonképpen teljesültek az 1965-ös terv elvárásai: javult a települési infrastrukturális és lakáshelyzet, mintegy 10 000 új ipari, elsősorban könnyűipari munkahely létesültek a nők számára; a korábban feszítő, és az ország más ipari térségeiben a szocializmus bukásáig fennmaradt rejtett női munkanélküliség az 1955 és 1975 közötti húszéves időszakban jelentősen mérséklődött (2. táblázat). A hidasi brikettgyár helyén műtrágyagyártó üzem létesült, Komlón a Magyar Optikai Művek (MOM) és a Május 1. Ruhagyár részegysége, Pécsen a Mechanikai Laboratórium híradástechnikai alkatrészeket gyártó üzeme, majd 1975-től az Egyesült Izzó gépgyártó egysége települt meg; ezek az üzemek részben máig meghatározzák Pécs iparszerkezetét és szakmasztruktúráját.

2. táblázat. Női foglalkoztatás az iparban, 1955–1985

Table 2. Female employment in industry, 1950–2005

Ágazat	1955		1965		1975		1985	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
nehézipar	3338	52%	5 206	34%	7 733	30%	8 490	35%
könnyűipar	1744	27%	6 168	40%	10 801	42%	11 260	46%
élelmiszeripar	964	15%	2 288	15%	3 760	15%	4 548	19%
egyéb (szöv.) ipar	392	6%	1 728	11%	3 204	13%	84	0%
ÖSSZESEN	6438	100%	15 390	100%	25 498	100%	24 382	100%

Forrás: Megyei statisztikai évkönyvek alapján a szerző szerkesztése

Sajnos már 1972-re bebizonyosodott, hogy a két fő célkitűzést nem sikerült elérni.²¹ Az újrarendeződő energiapolitika először elhalasztotta a bányászat visszafejlesztését, majd teljesen letett erről. Nem sikerült új húzóágazatot telepíteni a megyébe, így a diverzifikációs célok torzóban maradtak; a fejlesztések csak a foglalkoztatási gondokra (végső soron szociális kérdésekre) adtak választ, figyelmen kívül hagyva a mélyebb szerkezeti problémákat. Sem a vegyipari, sem a gépipari kapacitások nem növekedtek nagy mértékben; önálló üzem helyett csak néhány kisebb jelentőségű részleg kihelyezésére került sor. A kedvezőtlen következményeket a helyi vezetés is érezte; mint a koncepció vitája során egy felszólaló fogalmazott, „a kitermelőipar ma a fejlett megyék közé sorolja Baranyát, de a jövőben ez már csak a közepes színvonalhoz lesz elegendő”. A helyi elképzelések megvalósításához nem sikerült meggyőzni a forrásallokációban illetékes központi tervezőket: Baranya lényegében egy, a szocialista időszakban tipikus, de a rendszerváltás után is érvényesülő köztes csapdahelyzetbe került: annyira nem volt fejlett, hogy ipara dinamikus maradjon, de annyira igen, hogy az állandó forráshiánnyal és feladattöbblettel küzdő állami fejlesztéspolitika a meglévő iparszerkezet konzerválásán túlmenően nagyrészt elkerülje: az 1974-ig megvalósított beruházások 1/3-a a szénbányarekonstrukcióhoz kötődött, a régi iparszerkezet újratermelődését szolgálta.

Tíz év után, 1979-ben ismét sor került a megyei iparpolitika újrafogalmazására (Baranya megye iparának távlati fejlesztési irányelvei²²). Erre külső és belső tényezők egyaránt okot adtak: az állam politikájában a külgazdasági orientáció fokozása és az importhelyettesítés kényszere, a megye oldalán az ipari hanyatlás következményei és a várt fejlesztések elmaradása volt a döntő motivációs erő. A szénbányászat ugyanis a várt szintentartás helyett visszafejlődött, ellenben mind a gép- mind a vegyipar beruházásai jelentéktelenek maradtak. Dinamikus fejlődésre egyedül a könnyűipar volt képes, 51%-os termelésnövekedéssel. A koncepció a meglévő gazdasági bázisra alapozott fejlesztést kívánt megvalósí-

tani: reálisan értékelte a csökkenő munkaerő és a fejlett ipari kultúra hatásait, de nem számolt a bányászat további visszaesésével; sőt, termelésbővülést jósolt és az ágazat komplex rekonstrukciójára, új üzem létesítésére tett javaslatot.

Ez a terv elődjénél lényegesen rövidebb idejűnek bizonyult, már 1984-ben felülvizsgálatra szorult (Jelentés az ipar helyzetéről és feladatairól).²³ A korábbi problémákat nem sikerült korrigálni; az „új” ipar stagnált, nem ágyazódott be a helyi gazdaságba, termékeit alacsony feldolgozottsági fok és magas importhányad jellemezte, vagyis jellegzetes periférikus struktúráról beszélhetünk. Az ipar termelése 1983-ban 4,3%-kal maradt el az 1979-esétől; a bányászat öt év alatt 8%-kal esett vissza, s a megye legdinamikusabb ágazatai az élelmiszeripar és a könnyűipar voltak. A fejlesztési program a központi célok és helyi adottságok összekapcsolásában látta a kiutat: a bányászatban mértékadónak tartotta a nemzetgazdasági szintű döntéseket (vagyis a Liász-program keretében várt teljes körű rekonstrukciót), a többi területen az exportképes tevékenységek fokozását és a meglévő kapacitások gazdaságosabb kihasználását (a termelékenység növelése, növekvő feldolgozottsági fok stb.) szorgalmazta. A dokumentumból és a vita jegyzőkönyvéből látható, hogy 1969-cel szemben a megyei vezetést a követő magatartás jellemezte: radikális változásokra nem szánta el magát, ehelyett kisebb lépéseket tartott célszerűnek; a koncepcióban keveredtek a stratégiai és taktikai feladatok. Elsősorban arra kereste a választ, hogyan tudja saját elképzeléseit hozzatenni a központi döntésekhez. Negatívumai mellett a program érdemekkel is rendelkezik: megjelennek benne egyes diverzifikációs törekvések, erősebb a piaci orientáció és a hatékonysági kritériumok súlya.

Az 1980-as évek második felében nyilvánvalóvá vált a szocializmus súlyosbodó válsága, az iparpolitika addigi célkitűzéseinek tarthatatlansága. Erről szemléletesen beszámoltot ad a Magyar Kereskedelmi Kamara dél-dunántúli bizottsága által készített jelentés:²⁴ a tervezési tevékenység az időszakban végletesen reaktívvá, a prognosztizált zavarok elhárítójává vált, s nem a vállalatok orientációját, hosszú távú fejlődését szolgálta. Ez tulajdonképpen a tervezés létét kérdőjelezte meg, hiszen – a labilis piaci környezetben – inkább operatív irányításként működött. A rendszerváltás idején született, tervezeti formában maradt utolsó iparpolitikai koncepció (Baranya megye területfejlesztési stratégiájának alapjai)²⁵ számára már adottságként élt a bányászat leépülésének szükségszerűsége, s a kiutat a mély szerkezetváltási stratégiákban (ipari parkok létesítése, új húzóágazatok letelepítése, iparvállalatok profilváltása és a munkaerő átképzése, infrastrukturális fejlesztések) látta. Ezek a stratégiák a korábbiakhoz hasonlóan nem váltották be a hozzájuk fűzött reményt. A térség alkalmazkodása a következő évtizedekben a dezindustrializációs folyamatok kiteljesedésével ment végbe; a fennmaradó ipar periférikus elemként illeszkedett a nemzetközi gazdasági rendszerbe, és a gazdaság egyre jobban a felsőoktatás, kultúra és fogyasztói szolgáltatások felé orientálódott, amelyek viszont csak tompítani tudták az átmenet kedvezőtlen következményeit.

Bár a szocialista időszak diverzifikációs–szerkezetváltási kísérletei kudarcot vallottak, a fejlődésben más irányok sikeresebbek voltak és fokozatosan egyre nagyobb hatást gyakoroltak Pécs életére. A helyi elit az 1960-as években megakadályozta az egyetem megszüntetésére irányuló törekvéseket, majd sikeresen lobbizott kibővítéséért; 1969-ben a Pécsi Akadémiai Bizottság megalapítása, 1970-től pedig az először kihelyezett tagozatként működő Közgazdaságtudományi Kar jelzi az új orientációt. Ebben a periódusban fokozatosan megváltozott a város imázsa és önképe; a társadalom az elhanyagolt értékek felé fordult, és egyre inkább egy kultúrájáról, művészetéről és tudományáról híres településként tekintett városára. Az iparvárosi identitás már az 1980-as években elhalványult,²⁶ az utolsó fejtés bezárása után pedig a város szénbányász múltja távolibbnak és valószínűtlenebbnek tűnik, mint a XIX. század polgári milliője. Ezzel szemben Komló „ipari város” maradt még úgy

is, hogy a dezindusztrializációs folyamatok semmivel sem kímélték jobban, mint Pécsét. A megújult identitással szemben azonban Pécsen is egy gyenge, csak passzív alkalmazkodásra képes döntéshozó elit állt: a civil társadalom bővülését nem követte intézményfejlődés, a stratégiaváltás meghaladta a politika képességeit.

3. Összegzés

Baranya iparpolitikája, fejlesztési koncepciói a szocialista időszakban több alkalommal jelentős változáson estek át. Az 1950-es években nem beszélhetünk helyi döntéshozatalról, a területi folyamatok irányát a központosított irányítás intézkedései határozták meg. Még a tervutasításos rendszer lazulása sem eredményezett önállóságot; ennek közvetett bizonyítéka az, hogy míg az évtized második feléből az MSZMP Ipari (később Gazdaságpolitikai) osztályának több fejlesztési koncepciója fennmaradt, korábbi anyagokat ebben a témában nem találni, legfeljebb helyzetelemzések jellemzők.

A helyi szint döntéshozatali autonómiája az 1960-as években tágult; bár a fejlesztések többsége központi intézkedések által valósult meg, a fejlesztéspolitikában alulról kiinduló érdekérvényesítési törekvések jelentek meg. Az ipari térség problémája a helyi döntéshozók számára kettős formában jelentkezett: egyrészt mint az egyoldalúan véghezvitt iparosodás hátrányos társadalmi következményeinek feszültsége, másrészt a iparszerkezet (akkor még elsősorban az országos energiastruktúra modernizálása miatti) elavulásának hosszú távú fenyegetése. Mindkét irány az ipari diverzifikáció – a leggyakoribb, Nyugat-Európa hasonló térségeiben szintén ekkor kezdődő válságkezelési forma – felé mutatott. A reális helyzetelemzést azonban a rendszer adottságaiból, de a „rég i ipari térségek” jelentős fejlődési tehetetlenségéből (útfüggőségéből) is adódóan csak részleges enyhítés, a szociális feszültségek kezelése követte. A gazdaságpolitika lehetőségeit egyszerre korlátozta a helyi elit, központi vezetés és nagyvállalatok háromoldalú alkufolyamata, valamint a szüntelen forráshiánnyal és korlátlan fejlesztési igényekkel szembesülő központosított fejlesztéspolitika szerkezeti konzerválásra való hajlama.

Az 1968 után reformellenes irányba mozduló politikai viszonyok rövid távon a konfliktus elfojtásához, a változatlanságban érdekelt csoportok érdekköalicíójához (először csak a központi és nagyvállalati, később mindhárom oldalon) vezettek; hosszabb távon pedig ahhoz, hogy – mivel a 80-as évek reformtörekvései már késve, s akkor is gyengén érkeztek – Baranya megye gazdasága szerkezeti válságba zuhant, amely a rendszerváltás utáni széles körű dezindusztrializációban, a bányászat és a részlegipar szinte teljes eltűnésében teljesedett ki. A szocializmus gazdasági rendszere az ipari válságot vizsgáló elméletekben bevett túlspecializációs (a válságot szerkezeti egyoldalúságra és alacsony innovációs készségre visszavezető) valamint hálózati-agglomerációs (merev magatartási mintákat, intézményi, technológiai és politikai tehetetlenséget kimutató) elméletkör jelenségeire is példákat szolgáltatott: sőt, a bürokratikus koordináció keretei között a válságjelenségeket nemcsak kitermelte, de hosszú ideig kezeletlenül hagyta és ezzel hamarosan óriásira nagyította.

JEGYZETEK

1. Erdődi Gyula (1978): Baranya megye iparának története a felszabadulástól az új gazdasági mechanizmus bevezetéséig. Kézirat. MTA DTI, Pécs.
2. Beluszky Pál (2003): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 398. old.
3. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiatól napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. 114. old.

4. Lux Gábor (2009): Ipari térségek átalakulása Közép-Európában. Doktori Értekezés. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs. 60. old.
5. Markos György (1962): Magyarország gazdasági földrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 521, 522. old.
6. Ipari jellegét bizonyítja, hogy a város népességének 42%-a bányászati és ipari dolgozó volt, v. ö. Markos 1962, 521. old.
7. Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs–Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pécs. 205. old.
8. Markos György (1951): A népi demokratikus országok gazdasági földrajza. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest. 28. old. stb.
9. Enyedi György (1978): Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 112, 117. old.
10. BML/36/1/1950/81. (1950): Jelentés a komlói új szállítóakna építésével kapcsolatos műszaki, szervezési, munkaerő helyzetről és az üzembehelyezéssel kapcsolatos teendőkről. BML MDP Archívum/36/1/1950/81. 1950. XII. 7. MDP Megyei Titkársági ülés jkv.
11. BML/36/1/1952/37. (1952): A Komlói Szénbányászati Tröszt jelentése. BML/36/1/1952/37. 1952. V. 7. MDP Megyei Bizottsági ülés jkv.
12. Komlón az 1955-re tervezett 855.000 t széntermelést a korrigált tervben 1.380.000 t-ra emelték, miközben az 1950-re előirányzott 60 millió Ft beruházási igényből 51 milliót, 1951-ben 106 millió helyett 85 milliót teljesítettek. A keretszűkítés két fő következménye a szükségmegoldások alkalmazása és a beruházási elmaradások halmozódása volt.
13. BML/1/1965/9. (1965): Összefoglaló jelentés a munkaerőhelyzetről. BML/1/1965/9. MSZMP Ipari Osztály anyagai.
14. BoML/1/1966/4. (1966): Kiinduló irányelvek a gazdaságirányítási rendszer reformjára. BoML MSZMP Archívum, 1966. II. 9. VB ülés jkv.
15. BoML/1/1969/11. (1969): Jelentés a gazdasági mechanizmus reformjának néhány társadalmi, politikai hatásáról, különös tekintettel megyénk ipari nagyüzemeire. BoML MSZMP Archívum, 1969. VI. 13. VB ülés jkv.
16. BML/1/1965/2. (1965): A KB 1964. XII. 10.-i határozata alapján az 1965 évi feladataink. Baranya Megyei Levéltár MSZMP Archívum, 1.f. 1965. 2. ö.e. 1965. I. 18. VB ülés jkv.
17. Lásd 13. sz. végjegyzet.
18. BML/1/1965/5. (1965): Komló város fejlesztésének aktuális kérdései. BML/1/1965/5. 1965. X. 26. VB ülés jkv.
19. BML/1/1969/3. (1969): Baranya megye iparfejlesztésének távlati feladatai. BML MSZMP Archívum/1/1969/3. 1969. III. 4. VB és 1969. III. 26. PB ülés jkv.
20. Hozzá kell tennünk, hogy a bányabezárások lebonyolításában már voltak helyi tapasztalatok, mivel már 1966-tól megindult a hidasi bánya és brikettüzem felszámolása és az ezzel járó feladatok megoldása, a létesítmények alternatív hasznosításával, bányászok rekolonializációjával, stb. Lásd BML/1/1966/2. (1966): Jelentés a hidasi bányaüzem leállításával kapcsolatos feladatokról. BML MSZMP Archívum/1/1966/2. 1966. II. 22. VB ülés jkv.
21. BML/1/1972/6. (1972) Baranya megye területfejlesztésének (településfejlesztésének) főbb koncepciói. 1972. X. 18. VB ülés jkv.
22. BML/1/1979/24. (1979): Baranya megye iparának távlati fejlesztési irányelvei. BML MSZMP Archívum/1/1979/24. 1979. VIII. 28. VB ülés jkv.
23. BML/1/1/1984/2. (1984): Jelentés az ipar helyzetéről és feladatairól. BML MSZMP Archívum/1/1/1984/2. 1984. IV. 26. PB ülés jkv.
24. BML/1/7/1986/1. (1986): Tájékoztató a gazdasági szabályozás fogadtatásáról, hatásáról az anyagi ágakban. BML/1/7/1986/1. MSZMP Gazdaságpolitikai Osztály anyagai.
25. Baranya megye területfejlesztési stratégiájának alapjai, a szervezetváltás programja és eszközei. Előterjesztés a Minisztertanács részére (tervezet) (1990). Baranya Megyei Tanács, Pécs.
26. A munkaerőhiány-pótlására lengyel bányászok letelepítésével kísérleteztek, de már a korabeli dokumentumok kiemelik az intézkedés jelentős népszerűtlenségét a lakosság körében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beluszky Pál (2003): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 398. old.
- Enyedi György (1978): Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 112., 117. old.
- Erdődi Gyula (1978): Baranya megye iparának története a felszabadulástól az új gazdasági mechanizmus bevezetéséig. Kézirat. MTA DTI. Pécs.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. 114. old.
- Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs–Baranyai Kereskedelmi és Ipar-kamara, Pécs. 205. old.
- Lux Gábor (2009): Ipari térségek átalakulása Közép-Európában. Doktori Értekezés. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs. 60. old.
- Markos György (1951): A népi demokratikus országok gazdasági földrajza. Közoktatásügyi Kiadó-vállalat. Budapest. 28. old. stb.
- Markos György (1962): Magyarország gazdasági földrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 521., 522. old.